

גלגוליה של איגרת שבתאית בהעתקות של שאינם בני-ברית

Author(s): א' וסרשטיין

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. ב (תשל"ג - ד), חוברת ג - ז, pp. 239-243

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.hsi.org/)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70051310>

Accessed: 22/11/2011 07:00

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

גלגוליה של איגרת שבתאית בהעתקות של שאינם בני-ברית (כתב-יד יווני מספר 1849 במנזר סנטה קטרינה שבסיני)

מאת אברהם וסרטיין

גרשם שלום שיחזר כרוז שבתאי שאבד במקורו העברי משלושה עיבודים נוצריים. הוא שיחזר את "לשון הכרוז בערך, לפי שני התרגומים השונים"¹, וצירף לדיון בו עוד מקור לועזי. הכרוז נשלח בקיץ שנת תכ"ו, כלומר ב-1666. שלום סבור ש"אין לקבוע בבטחה אם דבריו [בכרוז זה] מתייחסים ל"ז בתמוז או לט' באב". כיוון שיש בידינו אגרות מפורשות על ביטול צום ט' באב "לפיכך קרוב לשער שבכרוז... הכוונה לאיזה מועד אחר"².

כיום יש בידינו לצרף עוד עיבוד אחד של איגרת זו, יווני, ומן הראוי לחזור ולהשוותו לשאר העיבודים. נביא כלשונו את התרגום האיטלקי שיש בו עצמאות, ונפנה את תשומת הלב לשני העיבודים הארמניים התלויים, לדעתי, בתרגום היווני, והוא לגביהם מקור.

א

תרגום איטלקי מובא אצל ריקו, האומר במפורש שנוסח זה תורגם מעברית³. להלן אנו מביאים את נוסח הטקסט האיטלקי כמות שהוא אצל ריקו, על שגיאותיו וליקוייו:

L'Unico Figliolo e Primogenito di Dio Sabatai Sevi, il Messiah e Salvatore d'Israel, atutti li Figlioli d'Israel eletti di Dio, Pace. Essendo che sette fatti degni di veder quel gran giorno della deliberatione e salvatione di Israel, e consummatione delle Parole di Dio promesse per li suoi Profeti, e Padri nostri, per il suo diletto Figlio di Israel. Ogni vostra amaritudine si converta in allegrezza, e li vostri digiugni si faccino feste, per che non piangerete. O miei Figlioli di Israel, havendovi dato iddio la consolatione innarrabile festegiatevi con Timpani. Organi e Musiche, ringratiando quello chi ha adempito le promesse dalli secoli, facendo ogni giorno quelle cose che solete fare nelle Calende, e quel giorno dedicato all'afflittione e mestitia convertite lo in giorno giocondo pro la mia comparsa. E non spaventatevi niente, per che haverete Dominio sopra le Genti, non solamente di quelle, che si vedono in Terra ma quelle che sono in fondi del Mare. Il tutto pro vostra consolatione e allegrezze.

העיבודים הארמניים מצויים לנו בתרגומים צרפתיים. הראשון, עיבוד ארמני שהוא עצמו תורגם מיוונית⁴ על-ידי סופר שחיבר גם שיר ארמני על שבתאי-צבי⁵, והשני, אף הוא

1 שבתאי-צבי, תל-אביב תשי"ז, עמ' 513–515.

2 שם, עמ' 514.

3 Sir Paul Rycaut, History of the Turkish Empire from the year 1623 to the year 1677, 1687 ed., p. 177. ג' שלום מביא כנראה מתוך מהדורה אחרת, ר' שלום, שם, עמ' 514.

4 ראה A. Galante. Nouveaux Documents sur Sabbetai Sevi, Istanbul 1935, p. 102 (להלן – גלנטה) וראה שלום, עמ' 514, הע' 2.

5 גלנטה, שם, עמ' 103. שם המחבר Yérémia Tchélébi Kumurdjian (שם, עמ' 3), הוא Istanbulou Yeremia. השיר נדפס גם בתרגום צרפתי אצל גלנטה (שם, עמ' 83 ואילך).

ממקור ארמני⁶, וברי שגם זה מקור נוסחתו הארמנית מן היוונית הוא בא. ולא זו בלבד, אלא ששני הנוסחים הארמניים נובעים ממקור יווני אחד. בשני הנוסחים הארמניים בולטת העובדה ששניהם מכנים את "יום האבל" בשם "פורים" וששניהם מופיע השם "למפרץ" או "למפרץ" לכינוי החג שהיהודים מצווים לעשותו במקום יום האבל הנקרא "פורים" (ראה להלן).

העיבוד היווני אשר עליו מבוססים הנוסחים הארמניים לא היה ידוע עד כה. לפני שנתיים מצאתי בספרית מנזר סנטה קטרינה שבמדבר סיני כתב יד יווני (Gr. 1849) המכיל בין השאר נוסח יווני של אגרתו של שבתאי צבי וזה לשונה:

Τοῦ ἀσεβεστάτου Ἰωσαπαῖ Σεβῆ τοῦ υἱοῦ τῆς ἀπολείας ἐπιστολὴ ἣν ἔστειλε πρὸς τοὺς Ἑβραίους:

*Πρὸς τοὺς ἀπανταχοῦ υἱοὺς τοῦ Ἰσραὴλ τοὺς ἀγαπητοὺς τοῦ Θεοῦ, εἰρή-
νην. ἐπειδὴ καὶ τὴν ἡμέραν Κυρίου τὴν μεγάλην ἦν ἐπεθύμησεν ὁ μακάριος
Ἀβραὰμ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ ἰδεῖν, σήμερον ἡζιώθητε ὑμεῖς ἰδεῖν καὶ ἀπο-
λαῦσαι ἐμὲ, ἐλευθερίαν, καὶ ἀπολύτρωσιν τοῦ Ἰσραὴλ καὶ πλήρωσιν τῶν
θεικῶν ὑποσχέσεων ὧν διὰ τῶν προφητῶν καὶ προπατόρων ὑμῖν ὑπέσχετο
τῷ ἀγαπητῷ αὐτοῦ τῷ Ἰσραὴλ, πᾶσα ἡ λύπη ὑμῶν μετατραπήτω εἰς χαρὰν
καὶ αἱ νηστεῖαι ὑμῶν ἑορταί καὶ πανηγύρεις γενήτωσαν. οὐκέτι ὁ Ἰσραὴλ
κλαύσεται ἢ θρηνησέι τοὺς ἑαυτῶν, χαρὰν γὰρ τὴν ἀνεκλάλητον ἔδωκεν
αὐτοῖς ὁ πατήρ, ἀλλὰ προσευχόμενοι μετὰ τυμπάνων καὶ μουσικῶν ὁργά-
νων ἀγαλλίασθε χάριταν ἀποδιδόντες τῷ χαρίσαντι ὑμῖν τὸ ἀπ' αἰῶνος ἐπαγ-
γελθὲν ἐπάγγελμα, καθ' ἑκάστην ἀποπληροῦντες τὰ ἡθισμένα ὑμῖν τελεῖν καὶ
ταῖς νεομηνίαις, καὶ τὸ πένθιμον ἡμερόνυχτον τὸ λεγόμενον Πουρήμ μετα-
τραπήτω παρ' ὑμῖν εἰς λαμπροφόρον καὶ φωτοφόρον ἡμέραν τῆς ἐπιμνήσεώς
μου, ἐν οὐδενὶ ἀσχολούμενοι τὸ παράπαν εἰ μὴ ἐν χαρᾷ καὶ ἀγαλλίασει.
ἔχετε γὰρ ἅπαντα τὰ τῶν ἐθνῶν σκῶλα ἐν τῇ ἐξουσίᾳ ὑμῶν, οὐ μόνον τὰ
ἐν τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς γῆς ἀλλὰ καὶ τὰ ἐν τῷ βυθῷ τῆς θαλάσσης ἀποκείμενα
ὑμῖν ἔστω, καὶ εἰς εὐφροσύνην καὶ τέρπιν ὑμῶν.*

Τέλος εἴληφεν ὧδε: καὶ τὴν κακὴν του καὶ τὴν ψυχρὴν του ἡμέραν

*Ἡ ἀπογραφή: Ὁ μονογενὴς καὶ πρωτότοκος υἱὸς τοῦ Θεοῦ Ἰωσαπαῖ
Σεβῆ ὁ μεσίας.*

*Ἐμεταγλωττίσθη ἡ παρῶσα ἐπιστολὴ ἀπὸ τοῦ Ἑβραϊκὸν εἰς τὴν ῥω-
μαϊκὴν διάλεκτον ἐν ἔτει σωτηρίου 1668 ἐν μηνὶ Ἰανουαρίῳ ἐτελειώθη
τὸ παρὸν ἐν Ῥαχίτῃ διὰ χειρὸς Ἀναστασίου ἱερομονάχου Κυπρέου
κατὰ τὸ ἀχόγῳν ἔτος Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐν μηνὶ Μαΐῳ αἷ.*

Τέλος καὶ τῷ Θεῷ δόξα πρέπει τῷ συντελεστῇ τῶν ἀγαθῶν.

וזאת הצעת תרגומה לעברית:

אגרת של הרשע שבתאי צבי בן האבדון אשר שלח אל היהודים.

לבני ישראל בכל אתר ואתר, אהובי האלוקים, שלום.

כיוון שזכיתם היום גם לראות את יום ה' הגדול, יום אשר השתוקקו לראותו אברהם ו"ל יצחק ויעקב, וגם להנות ממני ומהחרות, ומתשועת ישראל, וממלוי הבטחות ה', אשר הבטיח לכם, לישראל אהובי, ע"י הנביאים והאבות, (כיוון שכך) ייהפך כל אבלכם לשמחה, ותעניותיכם תהיינה לחגים ולמועדים. לא יבכה עוד ישראל ולא עוד יקונן את בניו, כי אביהם נתן להם שמחה שאי אפשר לבטאה, אלא בשעת תפילותיכם רנו וגילו בתופים ובכלי זמר, והודו למי שחנן לכם את קיום ההבטחה שהובטחה לכם מימי קדם. קיימו את מנהגיכם בכל יום וגם בראשי חודשיכם. ויום האבל הנקרא פורים ייהפך אצלכם ליום שבו תזכרו אותי, באורות ובלפידים, ואל תתעסקו בשום דבר אלא בשמחה ובצהלה. כי הרי שלל הגויים בידיכם, לא רק מה שנמצא על פני האדמה אלא גם מה שבמצולות הים, כל אלה שמורים יהיו לכם לשמחתכם ולהנאתכם.

וכך מסיים: ואת יומו הרע והקר.

החתימה: בנו יחידו ובכורו של האלוקים שבתאי צבי המשיח.

המכתב הזה תורגם מעברית ללשון הרומאית בשנת המושיע 1668, בחודש ינואר.

תם ונשלם ספר זה ברחיטי⁷ על ידי הנזיר אנסטסיוס מקפריסין, בראשון לחדש מאי 1673 של כריסטוס אלוהנו⁸.

ב.

והרי כמה הארות לביורר הנוסח שלפנינו:

א. השוואת שיחזורי הנ"ל של ג' שלום עם הנוסח היווני ועם התרגום העברי שלפנינו, מלמדת שאין ביניהם אלא אותו עניין של "פורים" המופיע כאן כציון יום האבל, מתוך טעות הנוכרי המתרגם, ללא ספק. אנו מוצאים את אותה הטעות בשני הנוסחים האר-מניים (שעל אחד מהם בלאו הכי נאמר לנו במפורש שהוא מתורגם מיוונית). הרי ששניהם נובעים מאותו מקור יווני. זאת אף זאת, בשני הנוסחים הארמניים יום האבל, פורים כביכול, צריך להפוך ל"למפרן" או "למפרון". והנה אין זה אלא שיבוש של המילה "למפרון" (λαμπρόφρων) המופיעה במקום הזה בנוסח היווני. לו היה בידו של גלגטה הנוסח היווני לא היה משער שהמילה היוונית שהיתה בפני המתרגם הארמני היתה המלה "למפרה" (λαμπερά).

7 היא רוזטה (Rachid, Rachette, Rosetta), אתר בדלתה של הנילוס. שם המקום מפורסם מאז נקראת בשמו ה-Rosetta Stone. במאה ה-17 ישבה שם קהילה יהודית די חשובה שהיו לה שני בתי־כנסת.

8 יש בו בנוסח היווני שלפנינו מסממני העממיות והביזאנטיניות. כן הוא הצרוף "ואת יומו הרע והקר" — קללה יוונית נפוצה עד היום הזה, הבאה לציין בדרכו הוולגארית את התאריך העברי, אולי המשיחי, שהכותב לא רצה כנראה להעתיקו, או שלא ראה צורך בו בשביל קוראיו.

אין צורך לומר ש"לשון רומאית" כאן משמעה — יוונית־ביזאנטינית.
9 שם, עמ' 102, הע' 2.

ב. ייתכן אמנם ש"פורים בטקסט היווני שיבוש הוא בשביל ט' באב¹⁰, שהרי משיח השקר נולד (או לכל הפחות אמרו עליו שהוא נולד) ביום ט' באב, ואפשר שיש לזה רמז בכרוז ששבתאי צבי מצווה על מאמיניו להפוך את יום האבל ליום הזכרון שלו. סיוע לדיעה שמדובר על תשעה באב נמצא בשיר הארמני על שבתאי צבי¹¹. השיר אמנם כתוב על-ידי אותו סופר שתרגם את המקור היווני לארמנית ושהשתמש כדרך שימוש המקור שלו במילה "פורים". בכל זאת יש מקום להנחה שהיו בידו ידיעות מסוימות (היינו ממקור אחר) על מה שהתרחש בין היהודים, וגם בין השבתאים, ושבצינו את ט' באב בשיר התבסס על ידיעות חיצוניות ולא על הטקסט אותו תרגם. אבל, אם זה ההסבר, מנין הגירסא "פורים" המופיעה כבר בטקסט היווני? אולי אפשר לשער שאין פה אלא טעות פשוטה מאד ושנוצרי יווני, אשר ידיעותיו בלשון הקודש הספיקו לו כדי לתרגם כרוז עברי, אמנם ידע את השמות של מועדי ישראל וימי תעניותיהם, אבל לא היה בקי באופיים של ימים אלה ומשמעותם, כך שאולי קל היה לו לטעות בין פורים לבין כיפורים, וממילא בין יום הצום לבין יום החג. ואולי פירש לעצמו המעבד הנוצרי, ששמחת היהודים הזאת תהא על דרך השמחה היהודית היחידה שהיתה נראית ונשמעת ברחוב הנוצרים, זו הקרניבאלית הפורימית. והרי יש בפירוש מעין זה כדי לספק יצרו של המעבד לזלזול במשיח היהודי, כפי שמלמדת, בין השאר, גם הכותרת לעיבוד. ואולי יש להבין את המקום באופן שונה לחלוטין: האם יש קשר בין "פורים" בטקסט היווני לבין "פורים" אשר כנראה הוא שם שהשתמשו בו מאמיני המשיח המומר לצרכים אחרים כלומר לציין את ט"ז בכסלו¹²?

מכל מקום נודעת חשיבות רבה לקיום התרגומים הארמניים, כי העובדה הזאת מעידה על ההתעניינות הרבה שנתעוררה בקרב הנוצרים וגם המוסלמים, עקב הופעתו של "המשיח" היהודי (הכרוז תורגם מיוונית גם לטורקית)¹³. כיוון ששתי הנוסחאות הארמניות נובעות מהנוסח היווני הנמצא עכשיו בדינו, אין לייחס להן ערך מרובה במה שנוגע לשיחזור המקור העברי שאבד.

ריקו אומר בפירוש שהנוסח האיטלקי, אותו הוא מביא, מתורגם במישרין מעברית. זאת ועוד, שתי הטעויות המוכיחות את תלותן של הנוסחאות הארמניות בנוסח היווני, אינן מופיעות בנוסח של ריקו. הווה אומר, הנוסח היווני והנוסח האיטלקי נובעים במישרין מן המקור העברי.

השוואת הנוסחים השונים מלמדת, שהנוסח היווני מאשר את אמיתותו של משפט אחד המצוי בנוסח הארמני וחסר בנוסח האיטלקי, דהיינו "אל תתעסקו...". זאת ועוד: בארמני

10 בענין זה השווה ספר מריבת קדש (ענייני ש"צ, ברלין 1912), עמ' 38, שיר של משולם בן שלמה: "חקרנוהו ולא נמצא בידו / לשם האל לבד מצוות פריה / להתפלל בתוך קהל ועדה / לבד כיפור, ולא יום צום גדליה / ויום תשעה באב אכל ושתה / ולא לחוש לשעבר והיה". וכן שם, זכרון לבני ישראל, עמ' 57: "אחי ועמי, אנשי סופיאה... גזור אני עליכם שיום הנ"ל (ט' באב) תעשו אותו יום משתה גדול ויום שמחה גדולה במאכלים חשובים ובמשקים עריבים, ובריבוי נרות ואורות, ובניגונים רבים ושירים רבים, מפני שהוא יום לדתו של שבתאי צבי מלככם". אני מודה לפרופ' ח"ה בן-ששון על שהיסב את תשומת לבי לשני המקורות האלה.

11 גלנטה, שם, עמ' 89—90.

12 שם, שם, עמ' 49.

13 שם, עמ' 103.

מדובר על "ראשי חדשים" ואילו בטקסט האיטלקי כתוב "calende", מילה שפירש אותה שלום¹⁴: "עשו כל יום את המוטל עליכם לפי הלוה", ואין פירוש זה נראה לי. שהרי המילה האיטלקית באה לתרגם את המילה ראשי חדשים, ואין בה אלא שימוש במילה הלטינית calendae, שמשמעותה היא "ראש חודש".

14 שלום, שם, עמ' 515, הע' 1.

ה ע ר ה

בקשר למה שכתבתי במאמרי "ירושלים בימי המרד הגדול" (ציון, ל"ו (תשל"א), 130—132) העיר לי פרופ' יהודה רוזנטל בטובו שהוא כבר כתב ב"סיני" כרך ג"ז, ניסן—איייר תשכ"ה, עמ' צ"ב: "ארחומו (אורחומו) הוא ארהומי או רומי, כמו שקבעו לוי גינצבורג ז"ל, ויבל"א שאול ליברמן... תחת הברית עם רומי, שבעקבתה הקריבו פעמיים ביום קרבנות לשלום קיסר רומי מתכוון המדרש [אגדת שיר השירים 'ברח דודי' וכו'], כפי הנראה, לברית הידידות בין הורדוס והקיסר אבגוסטוס, שלפי המסורת תרם מקופתו את הכסף לשם קניית הקרבנות עבור בית המקדש". ובהערה ציין רוזנטל את המקורות לעניין זה, וכן הואיל רוזנטל להפנותי להערותיו של לוי גינצבורג, תוספות הערוך השלם (תרצ"ז), עמ' 435: "ובסוף אגדת שה"ש: כרתו — כך צ"ל — ברית עם ארחומי צ"ל ארהומי, רומי".

י צ ח ק ב ע ר